ASPECTE STILISTICE ALE VERBULUI LA N. FILIMON

DE

ION GHEȚIE

Dacă cercetăm arta literară a lui Nicolae Filimon pentru a-i evidenția calitățile fundamentale, sîntem obligați să recunoaștem că, înainte de toate, în opera scriitorului muntean predomină aspectele narative. Eliberînd ficțiunea poetică din contingențele cu prezentul, autorul preferă să relateze faptele într-o perspectivă trecută, ceea ce sporește caracterul narativ al expunerii și-i acordă scriitorului o mai mare independență în raport cu fabulația operei. În același timp, autorul izolează tipuri caracteristice, pe care le apropie de lumina actualității, justificîndu-le prin analize sufletești sau întregindu-le acțiunile prin adaosuri explicative. Narativă în primul rînd și-n bună măsură psihologică, proza lui Filimon se realizează stilistic în aceste direcții, în mare măsură, prin verb.

Aspectul esențial, cel narativ, al prozei lui Filimon e prezent de-a lungul întregii opere. În cercetarea noastră am pornit de la un fragment mai lung din romanul *Ciocoii vechi și noi*, căruia îi redăm deocamdată începutul:

„Aceste onori ce pe toată ziua se repetau în casa Banului, nu rămaseră neobservate de juna Maria. Ea începu să se ocupe cu nevinovăție de omul acela despre care se zicea (sic !) atîtea lucruri bune și frumoase; și atențiunea ce dete favoritului tatînă-său, o făcu să descopere într-însul tot ce poate să insufle simțiri dulci și atrăgătoare. Bunătatea inimii sale se vedea scrisă pe figura-i francă și plăcută; blîndețea ochilor săi făcură

BDD-A10387 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:01:31 UTC)

(sic !) adeseori pe juna fecioară să se turbure, iar junele nu putu rămîne nepăsător la aceste semne ale unui amor născînd" (p. 164) [1].

Pasajul descrie înfiripărea dragostei dintre Gheorghe şi Maria. Mişcarea naraţiunii se organizează aici în trei planuri stilistice. Partea proeminentă a fragmentului conţine relatarea dragostei incipiente, văzută ca un proces în dezvoltare. Narativă prin excelenţă şi fixată temporal, deci istorică, prezentarea trebuia să se fixeze asupra unui timp specific povestirii. Alegerea perfectului simplu e dictată însă şi de caracterul de proces al acţiunii, care, în faza aceasta, se găseşte în momentul iniţial. Propoziţiile grupate în jurul perfectelor simple alcătuiesc osatura acţiunii, pe care vin s-o întregească propoziţiile construite cu imperfectul sau cu prezentul. Îndepărtînd enunţările complementare sau analitice şi rezumîndu-ne numai la propoziţiile exprimate prin perfectul simplu, observăm că acţiunea se păstrează în liniile sale esenţiale.

Fragmentul mai cuprinde în afara părţilor narative o serie de precizări explicative, de completări analitice sau psihologice. În toate cazurile, indiferent dacă sînt cuprinse în regente sau secundare, întregirile apelează consecvent la imperfect. În cazul acesta, sîntem departe de precizia temporală a părţilor narative. Constatarea e întărită de faptul că cele trei imperfecte din pasaj sînt impersonale, ceea ce face ca impresia de vag să se impună mai uşor.

A treia stratificaţie în text conţine comentariul autorului. Se observă uşor că fragmentul încearcă să exprime un complement greu de găsit. Într-adevăr expresia *tot ce poate să insufle simţiri dulci şi atrăgătoare* nu are un echivalent precis, putînd fi raportată la o serie de noţiuni. În acelaşi timp, formularea e reflexivă, fiind impregnată de generalitate. Ea este deci, prin structură şi intenţie, plină de nedecis, de vag; de aceea, la prima impresie, prezentul pare nepotrivit. Dacă autorul îl pune totuşi la contribuţie pentru exprimarea sentinţei, trebuie să remarcăm că avem a face cu un prezent atemporal, lipsit de fixaţiune. El e cerut de alura filozofică a frazei, a cărei generalitate nu tolerează conturul temporal precis. De aceea, timpul prezent are aici o nuanţă şi mai neprecisă decît imperfectul în părţile explicative. Prezenţa conjunctivului după prezent măreşte incertitudinea temporală printr-una modală, în timp ce grupul *tot ce*, prin caracterul său nedefinit, anticipează parcă nuanţa stilistică a verbului.

Analiza stilistică a fragmentului ne permite să fixăm rolul verbului în construcţia frazei. Am remarcat că acţiunea e fixată istoric într-un trecut apropiat, ceea ce face ca perfectul simplu să devină norma temporală a fragmentului. Completarea naraţiunii prin relaţii mai puţin

[1] Toate trimiterile la pagină sînt făcute la ediţia N. Filimon, *Ciocoii vechi şi noi sau Ce naşte din pisică şoareci mănîncă*. Cu o prefaţă de d. N. Iorga. Bucureşti, 1902.

BDD-A10387 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:01:31 UTC)

precise, cu caracter analitic sau descriptiv, se face prin imperfect, în timp ce comentariul autorului se fixează cu ajutorul prezentului. Dacă imperfectul este un prezent al trecutului [1], el are un caracter mai actual (în funcție de prezent), decît perfectul simplu, care reprezintă o acțiune definitiv încheiată. Stilistic însă, îndrumarea temporală a fragmentului trebuie căutată nu de la prezent spre trecut, ci *de la trecut spre prezent* și *în funcție de trecut*. Față de perfectul simplu (care e timpul fundamental al pasajului) imperfectul (exprimînd o acțiune care durează) e mai puțin actual, nu mai neactual însă decît prezentul. Uzînd pentru noțiuni mai puțin actuale (în raport cu momentul narațiunii) de imperfect, iar pentru fapte desprinse din timp de prezent, fragmentul risca să se compromită sub raport temporal, întrucît mergea în contrasens cu norma gramaticală. Folosind imperfectul ca să exprime o nuanță mai puțin actuală, autorul și-a dat seama că, pentru cititor și față de normă, imperfectul sugerează, dimpotrivă, actualitatea. Pentru a șterge nuanța de actualitate pe care imperfectul o are față de perfectul simplu și a face astfel posibilă îndrumarea *către prezent*, autorul folosește forma impersonală, conferind verbului un caracter nedecis pe care de altfel imperfectul îl conține funciar. Utilizînd prezentul, Filimon trebuia să amplifice operația de ștergere, de slăbire a sensului temporal. De aceea, printr-un prezent atemporal, prin caracterul vag al propoziției sau prin atașarea unui verb la modul nesiguranței și a unei construcții pronominale nehotărîte, Filimon privează prezentul de precizie și de actualitate. Iată, așadar, cum dezacordul dintre sensul temporal gramatical și stilistic este rezolvat prin umbrirea treptată a imperfectului și a prezentului.

Pasajul de care ne-am ocupat marchează un moment important în evoluția dragostei celor doi tineri : începutul. Urmarea, cu excepția primelor două propoziții, arată amploarea crescîndă a sentimentului, nu pe plan narativ, ci în mod analitic.

„Dar atunci pacea își luă zborul din inima Mariei și din a lui Gheorghe, mica familiaritate ce se formase între dînșii din relațiunile lor, începu să dispară ; ei evitau întîlnirile, dar cînd întîmplarea îi punea pe unul în fața celuilalt, o confuziune neînțeleasă îi domina pe amîndoi, încît nu știau ce să facă și cum să iasă din acea situațiune nedomerită. Multe nopți trecură fără ca somnul să poată închide ochii junei copile ; cît despre Gheorghe, lucrul mergea mai bine, căci el, deși o iubea cu focul primului amor, dar ocupațiunile lui cele multe și variate, îl făceau să uite cîteva ore din zi, suferințele pasiunei sale celei fără speranță ; pe dată însă ce se apropia de locuința banului, inima lui începea să simță

[1] Vezi T. Vianu, *Structure du temps et flexion verbale* în *Bulletin linguistique*, XI (1943), p. 9. Autorul precizează că prin imperfect se reprezintă nu o stare trecută, ci una prezentă în raport cu evenimentele povestite (p. 10).

BDD-A10387 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:01:31 UTC)

chinurile arzătoare ale unui amor, care devenea cu atît mai puternic, cu cît el prezinta mai puține probabilități de un rezultat fericit.

Locul de predilecțiune al lui Gheorghe era chioșcul din grădină; într-însul ținea el cărțile de citit și hîrtiile sale. Pe dată ce se scula de la masă și își termina datoriile sale către banul, se suia în chioșc și rămînea acolo meditînd asupra tristei sale poziții. De multe ori focul amorului îl aducea pînă la nesocotitul proect de a fura pe juna Maria, și a se ascunde cu dînsa în vreo parte mai puțin cunoscută a țării. Dar aceste rătăciri copilărești dispăreau înaintea simțului de onoare și datorie... „Ei bine, zicea el, să fac această faptă osîndită de bunele obiceiuri; dar ce va zice lumea cînd va afla că un om gonit de nenorocire a fost ajutat și căpătuit de un boier cu inima milostivă; iar el, drept mulțumire, i-a pătat perii cei albi și l-a omorît fără vreme? Nu! Nu voi săvîrși această nelegiuire! Voi fugi cît se va putea mai mult de întîlnirile mele cu Maria, și dacă nu voi putea să sugrum în mine această patimă, voi părăsi casa făcătorului meu de bine și mă voi duce unde mă va îndemna Dumnezeu...".

Maria, pătrunsă de nevinovata sa iubire, simțea o mare plăcere a urmări pe Gheorghe cu ochii și cu imaginația ei; după ce el pleca la visterie, ea se suia în chioșc și privea cu mare interes locul unde ședea el, cărțile pe cari le citea și în fine orice obiect pe care îl atingea el" (p. 164—166).

Autorul prezintă pe rînd cele două personaje pe linia studiului sentimental, efectuat nu prin expunerea evenimentelor în timp, ci în forma analizei psihologice. Pentru aceasta, perfectul simplu este înlocuit consecvent cu imperfectul, cu excepția solilocului retoric al lui Gheorghe, care se sustrage strident îndrumării stilistice generale. Nuanța temporală devine tot mai puțin precisă, întrucît trecerea de la perfectul simplu la imperfect se face treptat. Primele două propoziții ale analizei psihologice continuă narațiunea, utilizînd perfectul simplu (*Dar atunci pacea își luă zborul din inima Mariei și din a lui Gheorghe*; *mica familiaritate... începu să dispară*). Propoziția următoare se grupează în jurul imperfectului, dar al unui imperfect cu nuanță evidentă de perfect (*Ei evitau întîlnirile*), pentru ca apoi sensul de perfect să se atenueze treptat. Partea analitică, foarte lungă, se construiește în exclusivitate cu imperfectul, timpul cu care Filimon își face cu preferință descrierile și analizele sufletești. O singură dată reapare perfectul simplu și atunci aduce o precizare temporală, făcînd legătura cu pasajul analitic următor (*Multe nopți trecură...*). Procesul descrierii dragostei celor doi tineri are însă o îndrumare progresivă: trecînd prin disecarea analitică, el trebuia să culmineze în punctul final. Deoarece începutul expunerii fusese puternic marcat pe plan istoric, sfîrșitul nu se putea sustrage aceleiași determinări precise. E interesant, în această privință, pasajul în care tinerii se conving

BDD-A10387 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:01:31 UTC)

de dragostea reciprocă, ceea ce pe planul compoziției însemnează sfîrșitul expozeului.

„Într-o zi pe cînd se afla în chioșc cu femeile sale, o mică suflare de vînt risipi vreo cîteva hîrtii de-ale lui Gheorghe ; Maria se repezi să le adune, dar mîna ei se opri fără voie pe o hîrtie de Veneția cu mărginele poleite, pe care erau scrise versurile acestea :

„*Sus, pe cer sunt multe stele* ;
„*Cîmpu-i plin de floricele* ;
„*Dar nici una dintre ele*
„*Nu-i ca chipul puicii mele* !

Maria citindu-le se simți transportată de bucurie, și strîngînd hîrtia, o băgă în buzunarul fermenelii. După cîteva ore, rămîind singură, ea reciti de mai multe ori acele versuri, și își plăzmui o mulțime de închipuiri frumoase, a căror concluziune fu convingerea temeinică că versurile erau scrise pentru dînsa și că Gheorghe o iubește. Singura idee ce o tulbura era că nu se credea așa de frumoasă precum o descrise Gheorghe în versurile sale. Modestia ei nu-i permitea să creadă că este mai frumoasă decît stelele cerului și florile pămîntului ; cu toate acestea amorul propriu și cochetăria, aceste viciuri ce le posedă pînă la un oarecare grad chiar femeile cele mai oneste, făcu (sic !) pe noua noastră Ero să-și îndrepteze pașii către oglindă unde după ce schimbă de mai multe ori veșmintele și se privi într-însa zîmbind și gesticulînd, se retrase plină de speranță că poate fi iubită de frumosul ei Leandru". (p. 166—167).

Pasajul începe cu indicații temporale precise (*Intr-o zi pe cînd se afla în chioșc...*), care arată sfîrșitul analizei psihologice și reia șirul narațiunii (imperfectul face parte dintr-o propoziție temporală). După un imperfect, care mediază trecerea către preciziunea temporală (*se afla*), perfectul simplu reapare cu consecvență. Întreg pasajul numără nu mai puțin de treisprezece perfecte simple, care guvernează din punct de vedere temporal acțiunea. Sînt și în acest fragment părți complementare sau descriptive și e interesant de observat că tot imperfectul le exprimă (cu cîteva excepții), ca în momentul inițial. E prezentă și reflecția autorului, și în cazul acesta prezentul vag, neprecis, se regăsește în forme, e drept, mai puțin estompate. Timpurile sînt mai puțin umbrite și prezentul e mai frecvent, poate pentru că întreaga expunere a dragostei e o introducere la acțiunea centrală a capitolului : surprinderea de către ban a legăturii sufletești dintre cei doi tineri. Frecvența prezentului (e constatat de patru ori [1]), neestomparea lui (ca și a imperfectului) conferă mai multă actualitate acțiunii, și mediază trecerea spre acțiunea centrală. Restul capitolului (nu ne referim la părțile orale) merge pe aceeași linie : faptul istoric se grupează în jurul perfectului simplu, descrierea, fizică sau psihologică,

[1] N-am luat în considerare strofa intercalată în text.

BDD-A10387 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:01:31 UTC)

și completările—în jurul imperfectului, în timp ce autorul folosește pentru expunerea sa prezentul.

Dacă încercăm o reprezentare plastică a semnificației stilistice a verbului, sîntem siliți să ne gîndim la relief. Vrem să arătăm însă de la început că analiza verbului, în sensul în care a fost realizată, n-am întreprins-o pentru a ilustra o constatare pe care acad. T. Vianu a făcut-o încă în 1941. Studiul atent ne-a permis să detașăm inițial trei etaje în substanța temporală a verbelor. Aranjarea celor trei momente nu se putea face în plan, ci numai folosind a treia dimensiune. Imaginea plastică a pasajelor și chiar a capitolului este cea a unui relief în care proeminențele, părțile medii și netezimile compun un ansamblu ordonat. Părțile înalte, mai apropiate de noi, sînt cele narative, cele mai puțin reliefate sînt elementele descriptive sau analitice, iar cele netede reprezintă expunerea autorului. Părțile bogat accidentate, care marchează începutul și sfîrșitul unei acțiuni, sînt legate între ele în mod gradat prin întinderi puțin reliefate, care reprezintă pasajele descriptive sau analitice.

Comparația trebuie să reziste tentației și să se oprească aici, pentru a nu sacrifica buna intenție în profitul fanteziei. Deși aspectul stilistic temporal al verbului se menține de-a lungul capitolului, cu mici excepții, e riscant să i se afirme prezența în întreg romanul. O analiză atentă ar putea confirma sau anula ipoteza. Ca la orice constatare, abaterile sînt inerente. Basorelieful în descrierea luptei de la Călugăreni [1], în care prezentul se referă la romîni, iar trecutul la turci, nu se poate constata dincolo de acest episod. Dacă în cazul acesta relieful e, într-o oarecare măsură, un reflex involuntar al atitudinii sentimentale a autorului, la Filimon el cuprinde o ierarhizare a valorilor temporale, subliniind aspectul narativ al romanului. El se constată destul de unitar de-a lungul unor pasaje în care am încercat să verificăm constatarea, în timp ce construcția în relief la Bălcescu, prezentă în descrierea luptei de la Călugăreni, nu se găsește, după cum s-a arătat mai de mult [2], decît în partea a doua a nărării bătăliei. În prima parte, prezentul se referă la turci în multe locuri, iar trecutul la romîni, fapt care constituie o primă obiecție în calea generalizării.

Considerațiile de mai sus, încercînd să surprindă o notă generală a stilului lui Filimon, au privit aproape exclusiv rolul timpurilor indicativului. Stabilind destinația fiecărui timp în realizarea ierarhiei verbale, am văzut că imperfectul, între altele, e folosit pentru a realiza analiza psihologică a personajelor. În redarea unor stări sufletești, autorul recurge însă uneori și la modurile nepersonale și la abstractele verbale

[1] Vezi T. Vianu, *Arta prozatorilor romîni*, București, 1941, p. 35—38 și 443—449.
[2] D. Popovici : T. Vianu, *Arta prozatorilor romîni* (recenzie) în *Studii literare*, I (1942), p. 244.

BDD-A10387 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:01:31 UTC)

formate de la aceste moduri. Schițînd portretul lui Dinu Păturică, la începutul romanului, Filimon merge pe trei linii : descrierea fizică, înfățișarea îmbrăcămintii și prezentarea stării sufletești a personajului. Partea finală a portretului, care ne interesează, e următoarea :

„... un astfel de june sta în scara caselor marelui postelnic Andronache Tuzluc, rezimat de stîlpii intrării și absorbit în niște meditațiuni, care reflectîndu-se în trăsurile feței sale, lăsau să se vadă pînă la evidență că gîndirea ce-l preocupa nu era decît planurile ambițioase ce închipuirea lui cea vie îi punea înainte și obstacolele ce întîmpina în realizarea lor" (p. 10—11).

Pasajul conține zugrăvirea stării de concentrare mintală, de dispariție a preocupărilor laterale, în fața unei reflecții absorbante, care determină o dispersare a atenției. Transpunerea unei situații similare într-un pasaj descriptiv și analitic poate fi realizată îndeosebi printr-o alăturare dozată a substantivelor abstracte și a adjectivelor corespunzătoare. Filimon însă nu folosește acest procedeu pentru a construi un tablou static, ci conferă rolul primar verbului. Trecerea de la descrierea minuțioasă a îmbrăcămintii la notarea reflecției absorbante e mijlocită de două propoziții care fixează personajul în ambianța imediată, subliniind absența completă a mișcării : *un astfel de june sta pe scara caselor marelui Postelnic Andronache Tuzluc, rezimat de stîlpii intrării.* Primul verb e echivalentul absolut al lipsei de acțiune, al doilea întărește staticitatea atitudinii, afirmînd imobilitatea, repaosul intenționat ales. Inerția atitudinii e continuată în starea de dispersare a atenției, de distragere, prin utilizarea corespunzătoare a modurilor nepersonale. În prima parte a pasajului următor (... *absorbit în niște meditațiuni, cari, reflectîndu-se în trăsăturile feței sale, lăsau să se vadă pînă la evidență*...), accentul cade de fiecare dată asupra verbului, luat în forme modale impersonale (*absorbit, reflectîndu-se*), care numesc acțiunea fără să-i înfățișeze dinamismul. Se observă că al treilea verb în ordine (*lăsau*), predicatul propoziției relative de pe lîngă substantivul *meditațiuni*, întregește numai în parte aspectul static al stării sufletești a personajului. Dacă verbul are în frază înțelesul de „permite", „îngăduie", ceea ce echivalează cu o acțiune mintală, deci cu o stare, modul și timpul relevă o parte din dinamismul cuvîntului. Prezența indicativului e cerută de momentul următor al descrierii psihologice a personajului. Într-adevăr, împrăștierea atenției se operase numai pe linii secundare, fiind cauzată de prezența unui gînd persistent. Partea finală a lungii perioade precizează obiectul cugetării : planurile ambițioase. Dacă autorul nu mai poate folosi din nou verbele și modurile statice, motivul e obiectivarea stării sufletești în proiecte de viitor și mobilitatea gîndirii în jurul unor intenții care cereau materializarea. De aceea, în partea finală verbul e pretutindeni la indicativ, sugerînd mișcarea, însă o mișcare interioară, sufletească. Analiza psihică

BDD-A10387 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:01:31 UTC)

eliberată din notațiile statice pregătitoare, uzează acum, ca de obice de imperfect : „*lăsau* să se vadă pînă la evidență, că gîndirea ce-l *preocupa* nu *era* decît planurile ambițioase ce închipuirea lui cea vie îi *punea* înainte și obstacolele ce *întîmpina* în realizarea lor".

Examinînd întreg fragmentul în privința folosirii substantivelor observăm că abstractele verbale, care joacă un rol similar formelor modale amintite mai sus, sînt destul de numeroase : *gîndire*, *închipuire*, *realizare*. Prezența acestor substantive și în partea finală a pasajului diminuează dinamismul verbelor la indicativ, îndeplinind un rol moderator. Dacă avem în vedere adjectivele, concluzia de mai sus capătă un nou suport. În prima parte a descrierii, acolo unde autorul intenționa să prezinte dispersarea atenției personajului, un determinativ ar fi fost cu totul nepotrivit. Cercetarea ne arată că în cea mai mare parte a fragmentului nu se găsește nici un adjectiv, pentru ca abia în partea finală să întîlnim două (*ambițios*, *vie*), dintre care numai ultimul exprimă o nuanță dinamică.

Adăugînd aceste observații la constatările făcute cu privire la aspectul stilistic al verbului în părțile narative, putem vedea mai bine mijloacele variate și arta remarcabilă cu care autorul fixează în timp acțiunile și nuanțează, prin verb, diferitele procese sufletești.

BDD-A10387 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:01:31 UTC)